

Arbejder, arbejderklasse og arbejderbevægelse af Morten Thing

Da Marx og Engels 24 år efter førsteudgaven af *Manifestet* i 1872 genudsendte det, skrev de i et nyt forord, at "selv om forholdene i de sidste fem og tyve år i høj grad har forandret sig, er de almindelige grundsætninger, der udvikles i dette manifest, i det store og hele fuldstændig rigtige i dag." (s. 19)

Der er naturligvis intet underligt i, at forfattere ser tilbage på deres værk og ser en høj grad af kontinuitet. Spørgsmålet er imidlertid om deres vurdering er rigtig? Var udviklingen fra *Manifestet* over *Kapitalens* første bog til skrifterne om Pariserkommunen én lang bekræftelse af deres teoretiske projekt? Og var Marx og Engels i øvrigt i denne sammenhæng én og samme person?

Hvis vi tager det sidste problem først, så er Engels forfatter til *Anti-Dühring* og *Naturens dialektik*, som er systembyggende på en måde, som Marx ikke var det. Det er rigtigt, at Marx i brevene ikke erklærer sig uenig med Engels, men ikke desto mindre er system-Engels en modsætning til Marx' analyser. Netop system-Engels spiller en helt afgørende rolle for vejen fra leninismen, som var en afart af ortodoks marxisme à la Kautsky, til marxismen-leninismen også kaldet stalinismen, og til marxismen-leninismen-maozedong-tænkningen, som var en videreudvikling af stalinismen. Ib Nørlund passer i øvrigt fuldstændig ind i stalinismens paradigme.

Når man skal tale om Marx i det 21. århundrede, må vi skelne mellem Marx, Engels, marxisme osv. Engels skrev den 2.-3.11.1882 til Eduard Bernstein at, apropos den franske marxisme havde Marx sagt til sin svigersøn Paul Lafargue: "ce qu'il y a certain c'est que moi, je ne suis pas Marxiste", det som er sikkert er, at jeg ikke er marxist." Selvom det er at trække betydningen, kunne man foreslå, at man skelnede mellem Marx på den ene side og hans fortolkere, herunder Engels, på den anden.

Fortolkerne kalder vi *marxister*. Selvom *Marx-Engels Gesamtausgabe* i den nye version måske kommer over 120 bind, så er mængden af bøger og artikler om marxisme mange gange større.

En vigtig anden dimension, når man skal tale om Marx' analyser, er at man ikke umiddelbart kan bruge en formulering fra fx *Den tyske ideologi* som belæg for et udsagn i *Kapitalen*. Man er tvunget til at se Marx' tænkning som en udvikling af en række ideer i løbet af hans liv.

Følger man historiefilosofiens tilblivelse hos Marx og Engels¹ tager den sit afsæt i Hegels forståelse². Han ser historien som en trinvis proces, hvorigennem fornuften kommer til sig selv. Denne trinvise proces bevæger sig gennem dialektiske svingninger. På et tidspunkt ville fornuften komme til sig selv og historien ville være afsluttet i den forstand, at der ikke længere ville være modsætninger til at bevæge den, når fornuften havde fået selvbevidsthed. Grundlæggende er det også Marx og Engels' model i *Den tyske ideologi* fra 1846. Her er motoren, som bevæger samfundet, modsætningen mellem produktivkræfter og interaktionsforhold. Til de sidste svarede et sæt af betingede ejendomsforhold. Historiens afslutning havde Marx udviklet allerede i *Til kritikken af den hegelske retsfilosofi*. Og i *Manifestet* hedder det:

"Når proletariatet i kampen mod bourgeoisiet nødvendigvis samles til klasse, ved en revolution gør sig til herskende klasse og som herskende klasse ophæver de gamle produktionsforhold med magt, så ophæver det med disse produktionsforhold eksistensbetingelserne for klassemodsatningen, for klasser overhovedet og dermed sit eget herredømme som klasse.

1. Se mit efterskrift: Marx - journalist og historiker i Karl Marx/ Friedrich Engels: *Verdensmarkedet. Avisartikler, breve m.v. 1847-1895* (red. Kjeld Schmidt og Morten Thing), bd. 3, København 1988, s. 375-404.

2. G.W.F. Hegel: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte* (forelæsninger fra 1824-31), da. udvalg ved Per Clausen, København 1997.

I stedet for det gamle borgerlige samfund med dets klasser og klasse modsætninger får vi en sammenslutning, hvor hver enkelts fri udvikling er betingelsen for alles fri udvikling." (47).

Når arbejderklassen kommer til magten, vil den ikke blot ophæve kapitalismen, men klasseherredømmet som sådan. Denne nye situation er karakteriseret ved at individualiteten, som kapitalismen havde udviklet, indskrives i den proletariske erfaring, kollektiviteten, i en ny formulering af utopien: "en sammenslutning, hvor hver enkelts udvikling er betingelsen for alles fri udvikling". Kommunismen var manifest i historien.

Når vi regner Marx' senere interesse for klasseløse samfund med, tegner der sig et billede af historien, som er treleddet: først ingen klasser (stammesamfund, jæger/samler), så classesamfund (asiatisk, antik, feudal, kapitalistisk), så ingen klasser (socialisme, kommunisme). Det rejser to spørgsmål: hvad bevægede historien før klasserne viste sig på arenaen, og vil historien bevæge sig efter kommunismen. Det første spørgsmål var for så vidt allerede besvaret i *Den tyske ideologi*, bortset fra at værket ikke udkom. Bagved klassekampen som fremtrædelsesform lå et mere abstrakt væsensfænomen, nemlig modsætningen mellem produktivkræfter og interaktionsformer. Det sidste begreb udskiftedes i det berømte forord fra 1859 med 'produktionsforhold', og begrebet produktionsmåde udvikles. Dermed er det kun i classesamfundene, at denne modsætning fremtræder som klassekamp, mens den mere abstrakte modsætning mellem produktivkræfter og produktionsforhold også gælder for de tidlige, ikke klassesdelte former. Men hvad så med kommunismen? Det er straks mere uigennemskueligt, hvad Marx egentlig forestillede sig. Men et kvalificeret bud er, at produktionsforholdene under kommunismen ville være transparente og umiddelbart forståelige for de historiske agenter (menneskene) og derfor kunne udvikles sammen med produktivkræfterne i fuld bevidsthed. I den forstand stoppede udviklingen ikke. Men historien ville i en vis forstand være kommet til sig selv og til sin bestemmelse. Dialektikken ville ikke længere sætte sig igennem bag om ryggen på menneskene.

Er denne historiefilosofi en *teleologi*? Er det sådan, at udviklingen er nødvendig, indskrevet i historien og selve dens mening? Udfolder historien slet og ret et mønster, som ligger i den på forhånd? Hvis det er sådan, er vi tæt på den religiøsitet som lå i Hegels konstruktion: fornuften, verdensånden og gud var jo når alt kom til alt én og samme kategori. Marx og Engels havde vendt Hegel på benene. De så ikke idéerne som grundlaget for udviklingen og ikke fornuften som historiens ånd. Hos dem var det materielle forhold, som betingede udvikling. Men eftertidens marxister fra Kautsky over Lenin til Mao tolkede Marx teleologisk: socialismen var historiens mening, den ville uundgåeligt komme. For dem var tolkningen af det historiske stof fuldstændig parallelt til naturvidenskabens tankefigurer: når man havde erkendt strukturen kunne en udvikling forudsiges. Partiets opgave var at skabe holdbare prognoser.

Men hvordan så Marx og Engels på dette problem i *Manifestet*? Lige efter det sted, hvor de erklærer: "Alle hidtidige samfunds historie er en klassekampens historie.", fortsætter de:

"Fri mand og slave, patricier og plebejer, baron og livegen, lavsmester og svend, kort sagt: undertrykkere og undertrykte har stået i stadig modsætning til hinanden, har - snart skjult, snart åbenlyst - ført en uafbrudt kamp, en kamp, der hver gang er endt med en revolutionær omformning af hele samfundet eller med de kæmpende klassers fælles undergang." (s. 26-27).

Her opridser de den tilspidsede situation, hvor kampen mellem klasserne skal finde en løsning i et kvalitativt spring. Her, siger de, er der to muligheder: enten opstår der en ny produktionsmåde, eller de kæmpende klasser går en fælles undergang i møde. Denne formulering betyder, at den nye produktionsmåde ikke på nogen måde kan anses for indskrevet i historiens som dens mening. For historien kan tage en anden vej. Efter den fælles undergang kan der ske noget ikke forudset. Den historiske udvikling kan altså ikke være behersket af den logik, vi kender fra naturvidenskaberne. Prognosen må her regne med andre muligheder end den forudsagte og ønskelige.

Men i *Manifestet* står også: "Bourgeoisiets undergang og proletariatets sejr er lige uundgåelige (s. 38). Her har vi at gøre med en historisk nødvendighed, som ikke mindst er knyttet til analysen af kapitalismen, men som også kan læses som et historiefilosofisk udsagn om dialektikkens teleologiske karakter.

Vi må altså konkludere, at *Manifestet* fremlægger en historiefilosofisk skitse som forholder sig tvetydigt til det grundlæggende spørgsmål om historiens karakter. I Forordet fra 1859 er det svært at afgøre, hvordan Marx så på sagen, men hans senere læsere i den ortodokse tradition (Kautsky, Lenin, Mao) læste forordet teleologisk.

Analysen af kapitalen spiller en vigtig rolle i *Manifestet*, både for den historiske analyse og for den retoriske drive, for det er hér læseren skal overbevises ud fra sin egen dagligdag. F.eks. skriver de:

"Proletarernes arbejde har på grund af den udstrakte anvendelse af maskiner og på grund af arbejdsdelingen mistet al selvstændig karakter og har dermed tabt enhver tiltrækning for arbejderen. Han bliver rent og skært tilbehør til maskinen, og der kræves kun det mest enkle, ensformige greb, som kan læres på et øjeblik. De omkostninger, arbejderen forårsager, indskrænker sig derfor næsten udelukkende til de livsfornødenheder, som er nødvendige til hans underhold og til videreførelsen af hans race. Men prisen på en vare, altså også på arbejdet, er lig med dens produktionsomkostninger." (s. 33).

Dette sted fandt Marx og Engels ikke på at ændre, selvom de, da de genudgav skriftet, var kommet til den erkendelse, at arbejderen ikke sælger sit arbejde, men sin arbejdskraft, og at det er denne, hvis pris er bestemt som alle andre varer af dens produktionsomkostninger. Hvorimod arbejdet, som arbejdskraften udfører, fører til en større værdi end arbejdskraftens, nemlig *merværdien*, som bliver hele grundlaget for Marx' kapitalanalyse fra *Grundrisse* til *Kapitalen*.

Skal man kort pege på noget vigtigt i denne sammenhæng i *Kapitalen*, så er det at denne analyse meget detaljeret fremstiller *selve* den kapitalistiske

produktionsmåde. Ikke kapitalismen i England, Tyskland eller Frankrig, men selve kapitalismen. Når Marx kan fremstille selve produktionsmåden skyldes det, at han kan vise, at der er nogle tvingende nødvendigheder i selve dens funktionsmodus: at kapital ikke er en bestemt sum penge, men værdi som skal blive mere værd. Hvis ikke værdien indgår i en omsætningsproces, som forøger den med indoptagelse af merværdi, er det ganske enkelt ikke kapital og uden kapital ingen kapitalisme. Kapitalismen ville lige meget hvor være underkastet denne dynamik. Ikke desto mindre skelnede Marx nøje mellem produktionsmåden og det historiske forløb. F.eks. påpeger han, at i analysen må *kapital i almindelighed* udvikles før f.eks. *handelskapital*. Men i historien går det omvendt: her er handelskapitalen en forudsætning for bankkapital og finanskapital og derfor for, at kapitalen i almindelighed sætter sig igennem som kapitalisme.

Man kan sige, at der i *Kapitalen* er en påpegning af historiens enkeltstående og de historiske tildragelsers unikke karakter samtidig med, at det særlige ved kapitalismen er dens homogeniserende karakter. Denne understregning kan være et resultat af flere processer i hans arbejde, hvoraf én af dem drog selve historiefilosofien i tvivl.

Da Marx i 1850'erne skrev ugentlige artikler til det, som dengang var verdens største avis, *New York Daily Tribune*, var det stof, han skrev om, i høj grad verdensmarkedets tilblivelse. Han så England trænge frem i Indien og Kina. I 1853 skrev han om "Revolution i Kina og i Europa"³. Hans viden om de asiatiske samfund var ikke stor, og han så dem som Hegel havde gjort: som stillestående, som sovende i historisk forstand. Han så den af englænderne pånødede opiumshandel som en art historiens ironi: der skulle et sovemiddel til at få Kina til at vågne af historiens dvale. Det er England, som opfører sig revolutionært ved at påtvinge Kina opium. Det revolutionære ligger i, at herigennem ville Kina blive kapitalistisk og moderne, og det ville være et fremskridt. Imperialismen tolkes altså her

3. Se *Verdensmarkedet*, a.a., bd. I, Århus 1977, s. 142-151.

ind i historiefilosofien som den tildragelse, som kan bringe fremskridt til de kinesiske millioner. Overgreb kunne herigennem retfærdiggøres.

Senere i løbet af 1850'erne var det ikke mindst Indien, der kom i Marx' fokus. I 1857 kom det til en opstand i Indien, som blev druknet i blod. Marx havde, da han begyndte at skrive om Indien, også tolket dets udvikling ind i den historiefilosofiske fremskridtstanke og hermed de facto retfærdiggjort det engelske herredømme. Men hvad der går op for ham er, at England aldeles ikke indfører fremskridt og kapitalisme i Kina og Indien, men gør de to kæmpelande til den ene part i en økonomisk arbejdsdeling, hvor England har alle fordelene og, hvor der kun kommer én type udvikling i Kina og Indien: forarmelse, hungersnød og kulturelt forfald. Det var svært at opretholde forestillingen om det nødvendige fremskridt.

Refleksionen over det kinesiske og det indiske samfund kunne have medført en ny type overvejelse for Marx. I Kina opstod der nemlig i perioden før englænderne dukkede op flere gange anselige købmandskapitaler. Faktisk forekom der også teknologiske fremskridt, som ville have fået Vesten til at spærre øjnene op. F.eks. begyndte man at trykke med løse typer 450 år før Gutenberg. Men købmandskapitalerne omdannedes til jordejendom og trykning med løse typer gik i glemmebogen. Hvis man skulle formulere denne erfaring i Marx's termer fra forordet kunne man sige: i nogen tilfælde er produktionsforholdene af en sådan styrke, at de *destruerer* produktivkræfterne for at reproducere produktionsmåden. Den almene dialektik var måske slet ikke almen i den betydning, at den gjaldt alle forhold?

Da Marx efter 1861 kastede sig over studiet af Rusland og den russiske kommune, mir'en eller obščinaen fik han en ny viden om førkapitalistiske samfundsforhold. Han mente oven i købet, at den russiske fællesejendom i kommunen kunne gå direkte over i socialisme, hvis blot Rusland tilegnede sig de moderne produktivkræfter. Hvordan vi nu ellers skal tolke denne idé fra Marx' hånd, som han skrev ind i sit sidste forord til *Manifestet*, det til den russiske udgave fra 1882, så vidner det om en klar ændring af

holdningen til selve historiens gang. Denne ændring udtrykker han måske tydeligst i et brev til den russiske avis *Otetsčestvennyja Zapiski* fra 1877:

"Altså, begivenheder som har slående ligheder, men foregår i historisk forskellige miljøer, fører til helt forskelligartede resultater. Ved at studere hver af disse udviklinger for sig, ved derpå at sammenligne dem, finder man let frem til nøglen til disse fænomener, men det gør man aldrig med en hovednøgle af en almen historiefilosofisk teori, hvis højeste dyd er, at den er overhistorisk."⁴

Man kan imidlertid også pege på en anden proces, som måske har ført ham til samme resultat. Ved at næranalysere kapitalismen opdagede han, at den adskilte sig fra de andre typer af produktionsmåder ved at være næsten 'selvkørende'. En sådan dynamik kunne ingen af de tidligere produktionsmåder opvise. Men når man skulle bruge kapitalanalysen på faktisk eksisterende samfund, så var det meget vanskeligt at lave prognoser. Selv om Marx blev ved med at lave forudsigelser og følte sig forpligtet til det, blev han som i det ovenstående citat mere og mere klar over den historiske analyses post festum karakter. Det historiske blik er rettet bagud.

Man kan altså i Marx' teoretiske liv pege på en historiefilosofisk periode frem til slutningen af 1850erne, en periode, hvor kapitalismen analyseres, hvor det er kapitalanalysen, som kaster lys over historien, og en sen periode, hvor han giver afkald på overhistoriske og metafysiske bestemmelser.

Arbejderen var i den første periode en historisk bestemmelse af den karakter, som spillede hovedrollen i den utopiske forløsning i den kommunistiske produktionsmåde, som afskaffede alle klasser og al undertrykkelse. Arbejderen var i den anden periode defineret som den skikkelse, som er grundlag for selve kapitalakkumulationen, som er selve Moses og profeterne, som han siger. Det er den merværdi, som opstår, fordi arbejderne producerer mere værdi, end den, som medgår til deres

4. Marx: [Rusland kan undgå det kapitalistiske regimes pinsler], *Verdensmarkedet*, a.a., bd. III, s. 251.

reproduktion. Uden merværdi og udbytning ingen kapital. Det henstår som et uløst problem, hvordan verdensrevolutionen kan finde sted, når der er så store forskelle på kapitalismens udbredelse. Hvor han i 1850erne så dynamikken som en, der ville skabe et verdensmarked og som ville undertvinge sig hele verden, blev han i 60erne og 70erne optaget af, at det kunne være at revolutionen først ville finde sted i Rusland. Han kaster sig ud i spekulationer om det gamle russiske landsbyfællesskab kan lette overgangen til kommunisme, hvor man så at sige sprang hele klasseherredømmet over og gik fra urkommunisme til moderne kommunisme.

I et interview med *Chicago Tribune* 5.1.1879 er Marx inde på noget af det samme:

“Ingen socialist” sagde doktoren smilende, “behøver at forudsige at der vil komme en blodig revolution i Rusland, Tyskland, Østrig og muligvis også i Italien, hvis italienerne holder fast i den politik, de nu forfølger. Den franske revolutions dyder kan blive genskabt i disse lande. Det er iøjnefaldende for enhver politisk interesseret. Men disse revolutioner vil blive gennemført af flertallet. Ingen revolution laves af et parti, men af en nation.”

Marx og efter ham Engels satte sin lid til arbejderbevægelsernes fremvækst i Tyskland, Frankrig og England. Med legale arbejderbevægelser var det indlysende, at de ville få et flertal bag sig til at erobre parlamentet og staten. Men i lande, hvor denne demokratiske mulighed ikke forelå, der ville flertallet tage magten gennem en blodig revolution. Men hans forudsigelser holdt ikke stik: der kom ikke blodige revolutioner i Tyskland, Østrig og Italien. I stedet kom der diktaturer, som i sidste ende førte til demokratier.

Hvordan nu i Rusland. Der var revolutionære anarkister, som ville bygge videre på fællesejendommen på landet. Og der var revolutionære socialdemokrater, som Lenin, der ville bygge videre på kapitalismen, som den havde udviklet sig i de større byer i Rusland, Polen og Hviderusland.

Leninismen er som forståelse af Marx' skrifter - lige som Kautskys - en økonomisme og et udtryk for en historisk metafysik. Leninismen overskred på ingen afgørende punkter socialdemokratismen i sin 'marxisme'. Økonomismen betød, at Lenin i sine analyser kortsluttede mellem den økonomiske analyse og analysen af arbejderklassens bevidsthed. Metafysikken betød, at han opfattede 'socialismen' som indskrevet i historiens udvikling som selve dennes mening.

Den leninistiske partiopfattelse udspringer af, at den russiske revolutionære bevægelse i radikal forstand adskilte sig fra den vesteuropæiske og amerikanske arbejderbevægelse. De russiske grupper var ideologiske platforme og ikke partier. De havde ingen massebasis og støttede sig ikke på en magtfuld fagforeningsbevægelse. De russiske grupper var undergrundsbevægelser præget af militær tankegang. Deres politiske mål var magten i Rusland. I Rusland kunne magten ikke nås med de midler, den europæiske arbejderbevægelse havde taget i anvendelse. Lenin tænkte organisatoriske problemer i overensstemmelse hermed og i militære termer. Han var optaget af sikkerhed og kommandoveje. Når han taler om demokratisk centralisme, fremstiller han rent sprogligt de forhold, man havde i demokratiske organisationer, men den variant som udvikledes i bolsjevikpartiet – og endnu mere i Kommunistisk Internationale – var mere centralisme end demokrati og frem for noget var partiet tænkt som en hær.

De erfaringer de russiske revolutionære grupper gjorde sig var præget af en grundlæggende mistillid til demokratiske procedurer og til arbejderklassens muligheder. Arbejderklassen skulle opdrages, den kunne ikke selv nå frem til politisk indsigt. Den skulle bibringes den udefra.

Når det lykkedes Lenin at grundlægge en ny internationale i 1919 på dette grundlag, skyldes det alene den autoritet hans lille marginale gruppe havde fået ved at have taget magten og beholdt den. Jeg siger helt bevidst ikke 'gennemført en revolution', selvom det var samtidens ord. For i Rusland/Sovjetunionen gennemførtes aldrig en socialistisk revolution; man kunne sige, at der var en på vej, da bolsjevikerne tog magten og afsporede

den. Ved magtens autoritet lykkes det Lenin at splitte arbejderbevægelsen og føre den ud i en endnu mere dybtgående krise. Det er næppe for meget sagt, at kommunismen er det værste, der er sket for arbejderbevægelsen.

Demokratiet og individets rettigheder og placering i utopien er formentlig kommunismens akilleshæl. Individets rettigheder er et meget centralt område i borgerlig rettigheds tankegang. Den har i meget højere grad været orienteret mod at beskytte individets frihed end at sætte andre grænser for samfundets og produktionens udvikling. Jeg mener, at vi i begge spørgsmål, demokratiet og individets placering må være meget mere eksplicite. Det var Marx' forståelse, at kommunismens ville betyde en alsidig udvikling af individets muligheder, og han så denne udvikling som en forudsætning for samfundets alsidige udvikling. Individets frihed var altså knyttet til udviklingen af samfundets frihed.

Fra Lenin til Mao og Pol Pot har kommunismen undergravet den karakter af frigørelse, demokrati og åbenhed, som er så grundlæggende hos Marx.

Det helt afgørende er imidlertid: hvis vi bryder med metafysikken fra Marx' tidlige historiefilosofi, må vi erkende, at vi *ikke* kan have nogen viden om fremtiden. Socialismen og kommunismen er politiske forslag, ikke noget som *nødvendigvis* kommer. Det er vigtigt at forstå, at vi *ikke* ved, hvordan socialismen ser ud bortset fra, at den skal afskaffe undertrykkelsen af producenterne i økonomi og produktion. I stedet skal man se socialismen som en række sociale eksperimenter på lokalt niveau, hvis resultater gennem en åben og lige dialog formidles og besluttes (for eller imod) på et nationalt niveau. I denne proces er det alle, som kan deltage, ikke kun arbejderklassen. Den moderne kapitalisme har i øvrigt flyttet en stor del af den arbejderklasse, Marx skrev om, til den tredje verden, hvor den er indlejret i en kun delvis moderne produktionskultur.

Det er altså ikke sådan, at politikken for udviklingen af produktion, stat og moral i fremtiden på forhånd er fastlagt, men noget som skabes af en ny form for demokratisk proces. En marxisme i det 21. århundrede må efter min mening tage fat her.

